

ZABRANJENI POSLIJERATNI TEKST KIPARA IVANA MEŠTROVIĆA (1)

»Ne branim zločince među ustašama, ali nisu svi ustaše zločinci!«

O bjavljujemo skraćeni Meštrovićev dopis Adamu Pribičeviću povodom »Memoranduma o zločinima genocida počinjenih protiv srpskog naroda od strane Vlade Nezavisne Države Hrvatske tijekom Drugoga svjetskog rata«, koji je listopada 1950. poslao UN-u i koji vrvi generalizirajućim protuhrvatskim i protukatoličkim optužbama.

istaknutom arhivistu i povjesničaru, umirovljenom ravnatelju i dugogodišnjem pravnom savjetniku Hrvatskoga državnog arhiva, koji nas je upozorio na njega i poslao nam njegovu presliku.

Ljudi počinju vjerovati u vlastite laži

»Od početka zadnjega nesretnog rata mi ne znamo nego za užase. Svaki rat je nesretan, ali zadnji je sve nadmašio i po onome što se je zbivalo i po svojoj surovosti i po svojim strahovitim posljedicama. On je bio užasan za cio svijet, a napose za nas Hrvate. Od njegova početka u našoj se zemlji provodilo i ubijalo bez milosrđa u borbama s osvajačima, i međusobno Hrvati i Srbi. Razlozi tome bili su mnogostruki. Nepravde i nasilja režima, oprečni nacionalizmi, različite ideologije. Različiti poticaji prijatelja i neprijatelja, ali povise svega toga naša surovost i odsutnost pameti. Gubici su za obje strane bili užasni. Osim mrtvih, koliko ih je onesposobljeno, fizički osakaćeno i moralno upropašteno, što ne zna nitko. Najveći će biti broj onih koji su stradali duševno... To gledanje i ta psihoza nije ništa blaža od najvećih užasa koji su se među nama odigrali. Zaista obezumljeni ljudi su gori od divlje zvjeradi, koji bar ne uništavaju svoju vrstu... Pretjerivanje i laganje

»Najtužnije u tom memorandumu je to što mu očito nije svrha da tuži veći ili manji broj zločinaca koji su se našli u ustaškim redovima, nego da optuži cijeli hrvatski narod, sve Hrvate. Taj cilj i ta svrha memorandumu izbija iz svakoga njegova retka.«

postaju običaj i ljudi s vremenom počinju vjerovati u vlastite laži.

U toj areni sa srpske strane pojavio se i, evo, Adam Pribičević, kojega smo svi poznavali kao tolstojevca, neke vrste isposnika i po svemu bi tome čovjek mogao pretpostaviti da će ga naći na svakom drugom frontu, pa i komunističkom, nego na velikosrpskom i četničkom... Neću reći želim da je ovo i ovakvo držanje Adama Pribičevića njegova posljednja u životu, nego samo kažem da je karakteristična po naše odnose i njihove uzroke...»

Ni bolji ni gori od srpskih ustaša

»Mene potiče na ove retke jedan drugi slučaj. Ne političar Pribičević, nego intelektualac i čovjek kršćanin, tolstojevac, čiji je »credo« da se zlom ne suzbija zlo i da osveta nije posveta. Dopao mi je ovih dana u ruke jedna pamflet protiv Hrvata koga su potpisnici nazvali memorandum i kao takav poslali Ujedinjenim narodima. Taj pamflet, taj memorandum, doduše za svakoga tko pozna naše prilike, optužuje potpisnike i one u čije ime pišu isto toliko, koliko i one protiv kojih je upereno. On se je prelijevao žuču, vrvi pristranostima i netočnostima, i traži glave ljudi za koje ni sami potpisnici ne vjeruju da su svi krivi. Najtužnije u tom memorandumu je to što mu očito nije svrha da tuži veći ili manji broj zločinaca koji su se našli u

ustaškim redovima, nego da optuži cijeli hrvatski narod, sve Hrvate. Taj cilj i ta svrha memorandumu izbija iz svakoga njegova retka. Optužuje se čak i Antu Starčevića da je od prije 80 godina formulirao težnje za neovisnošću i slobodom hrvatskoga naroda, da se ta slobodarska ideologija smatra zločinom koju su Hrvati usvojili kao svoj program a Pavelić htio provesti u djelo. Treba, dakle, cijeli hrvatski narod izvesti na optuženičku klupu, a svjedoci za njegova nedjelja bit će Adam Pribičević i njegovi supotpisnici. Tu se i tom slučaju, dakako, neće ispitivati nedjelja na protivnoj strani krivice, po programu i po djelima. Ovaj memorandum optužuje formalno ekstremne Hrvate tzv. ustaše, a ustvari svjesno optužuje sve Hrvate.

Mi Hrvati nemamo ništa protiv toga da se izvede pred međunarodni sud sve zločince koji se našu među ustašama, ali i Vi, g. Adame, znate da postoji velika razlika između revolucionaraca i zločinaca. Vi znate da su Srbi dizali ustanke za svoju slobodu i da su se ponosili i da se ponose svojim ustašama. Prema tome, ni Hrvati koji su se digli protiv ugnjetača nisu ni bolji ni gori od srpskih ustaša koji su se borili za slobodu. Dakle, koga treba izvesti pred međunarodni sud, samo zločince ili sve ustaše ili pak sve Hrvate nacionaliste? Mislite li Vi da su čovjeka ubojice samo oni koji su ubijali Srbe, a oni koji su ubijali Hrvate da su vršili svoja prava?«

Četnici kao da su od tetke

»Tražeći ovo suđenje od Ujedinjenih naroda, Vi očito niste vjerovali da bi do tog suđenja moglo doći jer biste inače mogli pretpostaviti da bi taj sud, ako bi htio pravedno suditi, ispitao i okolnosti pod kojima su djela učinjena, i da bi u tom slučaju morao pozvati i četnike da zaviri u njihove anale. Valjda niste mislili da bi međunarodni sud

uzeo četnike kao da su mu od tetke? A što je karakteristično za vašu optužbu, to je da se niste držali onoga što je bolje, da i koji kriv iznese glavu, nego da ih deset pravednih plati glavom. Tako ste među imenima zločinaca naveli ništa manje nego 117 Hrvata, iako ni sami ne vjerujete da među navedenima nema više od 3 do 4 koji bi se mogli okrstiti zločincima. Ili je po Vašim i Vaših supotpisnika zločin biti Hrvat, a pravo i Bogu drago biti Srbini i četnik, pa i onda kada djecu kolju, kao što su i klali? Ima li neka razlika u zločinu kada ga počinji Srbin ili Hrvat, pa to je valjda razlog da ne tražite da se i četničke zločine ne izvede pred sud. Jedan od Vaših supotpisnika je sudac pa znate da ni jedan sud ne bi donio presudu a da ne saslušaju protustranku, a svjestan toga, kao što možete biti i Vi, da onda ne bi skrivali ni tamo ni amo u junačkim djelima i jednih i drugih.

Reći ćete: Zar i ovaj hoće da brani ustaše? Ne branim ja zločince među ustašama, nego samo tvrdim da nisu svi ustaše zločinci, a svakako nije ih onoliki broj koliko se tvrdi. A ustajem i ustaj ću protiv toga da se za istu vrstu zločina i pod istim prilikama upotrebljavaju dvije mjere, i dok se koljače među ustašama s pravom zovu zločinci, da se po Vašem među četnicima valjda treba nagraditi kao »zaslužne za kralja i otadžbinu.«

NASTAVLJA SE

KATOLIČKI OBLIKOVATELJI KULTURE

Kosta pl. Vojnović - uzor bogoljublja i domoljublja

Dr. Vladimir Lončarević

M eđu javnim kulturnim radnicima i intelektualcima svoga vremena Kosta pl. Vojnović knez Užički ponio je naslov jednoga od najboljih sinova Crkve i domovine. Taj pravnik, poliglot i sjajni govornik, punim imenom Konstantin, rodio se u Herceg-Novome 2. ožujka 1832. God. 1842. dolazi s obitelji u Dubrovnik, gdje 1850. završava gimnazij, zatim Pravni fakultet u Beču 1854. te doktorira u Padovi 1856. Oženio se 1855. Marijom pl. Seraggli, s kojom ima kćeri Katicu i Gjenutu te sinove Luju i Iva, poznatog književnika. God. 1858. nastaniše se u Splitu, gdje se bavi odvjetništvom. U sredini u kojoj je bila izrazito jaka talijanska politika slovi uz Pavlinovića za najgorljivijeg zagovaratelja sjedinjenja Dalmacije Hrvatskoj. U njegovoj se kući govorilo hrvatski, a na domu je, unatoč napadima, bila isticana hrvatska zastava. »Domovina mora da je prije stvorena u svakome od nas - i onda smo mi stvorili domovinu«, pisao je. Od 1864. do 1875. zastupnik je u Dalmatinskom saboru te od 1878. do 1884. u Hrvatskome saboru. Bio je više godina član Neodvisne narodne stranke. Zauzimao se za slogu hrvatskih stranaka, građansku snošljivost i političko zbližavanje Hrvata i Srba.

Kada je 1874. otvoreno u Zagrebu sveučilište, Strossmayer ga poziva za profesora na pravnom fakultetu. God. 1876/77. obnaša dekansku, a 1877/78. rektorsku službu. Tada je održao jedan od svojih glasovitih govora, naglasivši i ovo: »Nije dosta gojiti znanost; bez moralne istine sve postaje oruđem kvara i zla. (...) Naše će sveučilište izvesti narodno preporođenje ako izobraziti mladež u pravoj, zdravoj zapadnokršćanskoj kulturi, da neukom narodu koji čezne za prosvjetom ne pruži smrtonosna otrova umjesto okrepljujuće hrane i da nam se ne dogodi da inteligencija crpeći znanje kod najotrovnijih izvora evropske pokvarenosti stoji na putu socijalnom napretku svoga naroda, mjesto da ga promiče«, obrativši se zatim i studentima riječima: »Vas ide čast tu ogromnu zadaću riješiti: da se Hrvatska sporedi brzim koracanjem na putu prosvjete s izobraženim narodima srednje i zapadne Europe...; vas, da joj se tuđinci pred pragom njezinim poklone i da se uvjere kako i maleni narod, samo neka je samosvjestan, izobražen i ćudoredan, može mirno i neustrajivo u svoju budućnost pogledati, pa čekati i dočekati.« Zanimljivo je da je uvodno predavanje posvetio ženidbenom pravu, istaknuvši

da »jedinstvo obitelji ostvaruje jedinstvo naroda« te da svi prigovori protiv nerazrješivosti braka dolaze od ljudske strasti, a ne od zdravog razuma.

Od 1878. do 1891. odbornik je HKD-a »Sv. Jeronima«. Prigodom audijencije hrvatskih katolika, predvođenih episkopatom, kod pape Pija IX. godine 1877. održao je glasovit govor u ime cijelog izaslanstva. »Ne znam da li bi itko mogao mrtvom slovu dati toliko života«, zapisao je o tome sudionik i njegov prijatelj dr. Andrija Jagatić. Bio je 1878. i predsjednik odbora za prijenos posmrtnih ostataka Preradovićeve u domovinu. Nakon izbora za pravog člana Akademije godine 1890, bio je umirovljen već 1891. zbog političkih razloga, ali i »jer mu je (Khuenu - prim. V. L.) očeva savjest smetala i jer se jednog dana (Khuenu) učini izvršiocem zaključaka Velikog Orijenta, koji Kosti Vojnoviću nije mogao oprostiti žarku vjeru ni neprekidno strazarenje pred mladim dušama hrvatske omladine«, kako zapisa njegov sin Lujo. Vrativši se u Dubrovnik, posvetio se znanstvenom radu.

Veliki borac za »slobodu zlatnu« bijaše još veći borac za »krst časni«. Iako njegovo djelovanje većinom pada u 19. st., Vojnović bijaše od onih vizionara koji je svojim ukupnim radom, a tako i sudjelovanjem na Prvom hrvatskom katoličkom sastanku u Zagrebu god. 1900, gdje je održao glasovito predavanje o laikatu u Crkvi, pripremio put biskupu Mahniću i katoličkom pokretu. U vremenu što ga je sam okarakterizirao oskudnim »stalnim karakteristikama«, a razlog tomu je oskudna nepomičnih vjerezakonskih načela, koja proizvađa onu kolektivnost čudi i volje na koju računaju neprijatelji Crkve i domovine« njegovi suvremenici držali su ga »uzor-katolikom« i »čelik-značajem«. »Odisao je skroz kršćanskom čuvstvom«, kaže o njemu don Franjo Ivanišević, a Ferdo Šišić ističe da bijaše »oduševljen katolik«, koji je »vjeru svoju ispovijedao ne samo u užem krugu nego pred čitavim svijetom...«, vazda jednako gorljivo, do posljednjega daha.

Njegov je kršćanski značaj bio vidljiv u svemu: osobnom i obiteljskom životu, društvenom radu i profesuri. Sam »skroman, čedan i ponizan«, čineći redovito djela milosrđa, zauzimao se za koga god je mogao. Prije predavanja išao je na misu u crkvi sv. Vinka u Frankopanskoj ulici u Zagrebu, često sudjelujući i u pučkim pobožnostima. Kao izraziti protivnik materijalizma, cinizma i skepticizma, držao je da upravo katolička vjera »nije nikad podrezivala krila poletu genija čovječanstva, nego je samo bdjela da ga ne strovale ili ne unesreće Ikarovi ili Prometejevi pokusi.«

Lav XIII. odlikovao ga je redom sv. Grgura Velikoga, a o njegovoj 70. obljetnici i križem reda Pija IX. Bijaše prvi Hrvat koji je dobio to odlikovanje. Kada je umro 20. svibnja 1903. »Katolički list« sažima opći osjećaj da je u njemu »izgubila Hrvatska jednoga od... najiskrenijih i najoduševljenijih katolika što ih je prošli vijek Hrvatskoj rodio.«

»Imali smo velikoga muža i skoro smo ga zaboravili«, podsjetio je na nj »Danica« god. 1933. dr. Stjepan Markulin. Da ga ne zaboravimo, neka bude i ovih nekoliko redaka. ■

Tomislav Vuković

— U 8. nastavku povijesnog feljtona Glasa Koncila »Šokantno priznanje nekadašnjeg djelatnika Ozne« spomenut je odgovor hrvatskoga kipara Ivana Meštrovića srpskome političaru i publicistu Adamu Pribičeviću. Povod Meštrovićevu reagiranju bio je »Memorandum o zločinima genocida počinjenih protiv srpskog naroda od strane Vlade Nezavisne Države Hrvatske tijekom Drugoga svjetskog rata«, koji je u listopadu 1950. Pribičević poslao predsjedniku 5. generalne skupštine Ujedinjenih naroda. Meštrovićev odgovor je od poslijeratnih komunističkih vlasti bio svrstan u »zabranjenu literaturu« pa je u Hrvatskoj umnažan i dijeljen ilegalno, a jugoslavenska je tajna policija uhitila svakoga kod koga bi ga našla. Potrebno je odmah istaknuti da memorandum, čijim se autorima uz Pribičevića smatraju i dr. Vladimir Belajčić, nekadašnji sudac Vrhovnoga suda Kraljevine Jugoslavije, i dr. Branko Miljuš, bivši jugoslavenski ministar u Vladi Milana Stojadinovića (sva trojica vrlo bliski četničkom pokretu Draže Mihailovića), prepun je najtežih protuhrvatskih i protukatoličkih generalizirajućih optužaba stvarajući »pogodno tlo« za nešto kasniju »genocidnost hrvatskoga naroda«, koju je iznjedrio srpski akademik dr. Vasilije Krestić. Na temelju toga memorandum objavljene su nešto kasnije i knjige istoga sadržaja i cilja u Francuskoj, Engleskoj i SAD-u. Stoga je velik propust što Pribičevićev memorandum većina povjesničara ne spominje i ne svrstava u niz sličnih klevetničkih srpskih memorandumu tijekom povijesti, od Memoranduma Srpske pravoslavne Crkve njemačkom vojnom zapovjedniku u Srbiji generalu Ludwigu von Schröderu u srpnju 1941, preko Memoranduma Srpske pravoslavne Crkve njemačkome generalu Heinrichu Dankelmannu u kolovozu 1941. do Memoranduma Srpske akademije znanosti i umjetnosti iz rujna 1986.

Odgovor svjetski poznatoga hrvatskoga kipara Ivana Meštrovića izazvao je bijes srpskih intelektualaca, posebice u emigraciji, o čemu govori mnoštvo napisa kao npr. samoga Adama Pribičevića u »Glasu kanadskih Srba«, već spomenutog dr. Branka Miljuša u knjizi »Ivan Meštrović i antisrpska klevetnička propaganda«, pa Laze Kostića u »Kanadskom srbobranu«, Dragiše Cvetkovića u »Glasniku Srpskog povijesno-kulturnog društva 'Njegos'« u Americi, dr. Radoja Vukčevića, također u »Kanadskom srbobranu«, Milana Fotića i M. M. Vlahovića u »Iskri«, Spase Sarabe u »Amerikanskom srbobranu« i dr. Donosimo skraćeni Meštrovićev dopis zahvaljujući dr. Frani Glavini,

ZABRANJENI POSLIJERATNI TEKST KIPARA IVANA MEŠTROVIĆA (2)

»Očekujem da ćete se stidjeti takvog srbovanja!«

Objavljujemo skraćeni Meštrovićev dopis Adamu Pribičeviću povodom »Memoranduma o zločinima genocida počinjenih protiv srpskog naroda od strane Vlade Nezavisne Države Hrvatske tijekom Drugoga svjetskog rata«, koji je listopada 1950. poslao UN-u i koji vrvi generalizirajućim protuhrvatskim i protukatoličkim optužbama.

Tomislav Vuković

— Ustajem i ustat ću protiv toga da se tuži i zločincima naziva ljude koji nemaju druge krivice osim da su zagrijani nacionalisti. Po čemu i zašto bi srpski nacionalisti bili patrioti a hrvatski nacionalisti bili zločinci kad im je cilj u biti jednak. Jednima velika Srbija, drugima slobodna Hrvatska. Ako je po Vašem hrvatskom nacionalizmu kriv Starčević, onda bi po toj logici srpskome nacionalizmu bio kriv sv. Sava, bar kako ga Vaši četnici i popovi tumače. A što tek da kažem za Vuka Karadžića koji je sakupljao opće narodno blago srpsko i hrvatsko i sve to strpao u srpsku torbu i razvio teoriju: Srbi svi i svuda!, gdje ih ima i gdje ih nema, i tako udario temelje bolesnoj megalomaniji koja je i Vas zarazila kada tvrdite da su Bosna i Hercegovina čisto srpske oblasti, iako nikada nisu bile srpske u prošlosti, pa i još danas imaju hrvatsku većinu...«

Zločinci za »srpsku stvar« - junaci?!

»Mi Hrvati i Srbi imamo mnogo dobrih strana koje su nam zajedničke, a imamo i rđavih koje su nam također zajedničke, pored onih koje su nam posebne. Kod svake naše svađe ili sukoba, sve one zajedničke dobre strane pripisujemo svaki sebi, a loše isto tako zajedničke pripisujemo jedni drugima. Kad već ovako razgovaramo, onda sam prisiljen da kažem da kad bi ustaše bili Srbi i sve ono radili 'za srpsku stvar', po srpskoj prakticiranoj teoriji ne bi bili zločinci nego junaci, a kao Hrvati, razumije se, samo razbojnici. Kao Srbi imali bi 'patriotskih motiva' koji su iznad ljudskih, a kao Hrvati nisu mogli imati ne samo motiva nego ni povoda, pa čak ni onda ako je bilo 'prema glavi i brata po glavi'. Naprimjer, Mile Budak, koji je zaslužio pridjev *ludak*, samo nisam načistu je li to bio od rođenja ili je postao ludak iza kako su mu agenti kraljevske vlade razbili lubanju u namjeri da ga ubiju, da mu se mozak vidi... Čudno je da su svi ustaški prvoborci bili redom iz onih krajeva za koje braća Srbi vele da su čisto 'srpski'... Nije svetački put kada netko dođe iz neke vanjske nužde koja sličići afektaciji, nego iz unutarnje nužde i sjeti se one besjede na gori: 'Blaženi oni koji mir grade!' Ako netko barem svoj unutar-nji mir izgradi, nešto će od toga mira i na druge prenijeti.«

Četničko prikupljanje potpisa

»Vi među zločinima ustaša govorite o pečenim ljudima. Zaista strašno i takvim grešnicima nema oprostaja, osim da sami sebe ispeku, međutim, tko znade da li se netko od počinitelja sam pekao, ako ne materijalno, a ono duševno peći će se do smrti. Čovjek je, kako znadete, vrlo komplicirano biće, no, pored toga vrlo ih je malo koji nemaju u svojoj dubini barem trenutak savjesti. I meni su četnici u mojoj rođenoj

zemlji, u rođenom selu zapalili dje-dovsku kuću, u oganj bacili živa ro-đena strica, starca od 84 godine. Stric je izgorio sam jer se drugi članovi obitelji nisu slučajno nalazili kod kuće. Tom prilikom ubili su još 30 ljudi u mom malom selu, koje nema više od pedesetak kuća. U selu nije bio nijedan čovjek ustaša, nego svi odreda radićevci, a bilo je okupirano od Talijana, koji su ljudima odnijeli do posljednje puške. Mog su strica njegov sin i brat našli kasnije u zgar-štu, svega dvije kosti, i sahranili ih. Ja ne znam koliko bi se njegov sin i unuk odnosili prema počiniteljima kada bi došli u priliku da im sude, ali Vam se za sebe kunem da ih ne bih nagovra-ao da im vrate zub za zub, glavu za glavu. Ti i slični prizori događali su se uz povike: 'Volimo Italiju više nego Hrvatsku!' I to u vrijeme kada su čet-nici i njihove vođe sakupljali među pravoslavnim pučanstvom Dalmacije potpise za memorandum talijansko-me kralju i Mussoliniju da anektiraju Dalmaciju...«

»Kako se to dogodilo, pitajte popa Đujića«

»Vi navodite u Vašem memo-randumu da su mnoge pravoslav-ne crkve od umjetničke i povijesne vrijednosti porušene. Bez obzira na njihovu arhitektonsku i povijesnu vrijednost, koja neće biti velika, sam čin po sebi je svetogrđe i sramota, pa čak i ondje gdje su bile 'prkos-crkve', kao na Visu i drugdje, podignute radi prozelitizma, koji je vršen pomoću vlasti.«

»Vi navodite u Vašem memorandumu da su mnoge pravoslavne crkve od umjetničke i povijesne vrijednosti porušene. Bez obzira na njihovu arhitektonsku i povijesnu vrijednost, koja neće biti velika, sam čin po sebi je svetogrđe i sramota, pa čak i ondje gdje su bile 'prkos-crkve', kao na Visu i drugdje, podignute radi prozelitizma, koji je vršen pomoću vlasti.«

njihovu arhitektonsku i povijesnu vrijednost, koja neće biti velika, sam čin po sebi je svetogrđe i sramota, pa čak i ondje gdje su bile 'prkos-crkve', kao na Visu i drugdje, podignute radi prozelitizma koji je vršen pomoću vlasti. Za utjehu ću Vam ispričati što se desilo s jednom hrvatskom crkvicom u mojem rođenom kraju na hrvatskom Kosovu kod Knina. Ta je crkva bila podignuta u čast naše Gospe, a na uspomenu dobrog kralja Zvonimira. Sazidana je na starom hrvatskom groblju zvanom Biskupija pored ruševina starohrvatske crkve, kod koje su hrvatski knezovi i kraljevi držali sabor. Dakle, na eminentno hrvatskom povijesnom tlu. Po mom nacrtu, dakle po nacrtu čovjeka koji je isto tako besplatno pravio osnovu za Vidovdanski hram na srpskom Kosovu u staroj Srbiji. Ta crkva (na Kosovu kod Knina, op. T. V.) nije bila velika, niti raskošna, niti smo imali sredstava da je napravimo. Izradio sam bio Krista pastira iz kamena jednog primitivnog steć-

ka s istog groblja, koji je bio uzidan nad skromnim ulazom u crkvu. Za oltar sam bio izradio i namjestio kip Bogorodice s djetetom u mramoru, koja je bila u nošnji hrvatske seljanke iz moga kraja. Osim toga, jednu kamenu pregradu pred oltarom s natpisom kome je crkva posvećena i namijenjena. U nutrini bile su freske slikara Kljakovića (Joze Kljakovića-Šantića, rođenog 1889. u Solinu, koji je, između ostaloga, oslikao povi-jesnu crkvu sv. Marka na zagrebačkom Gornjem gradu s 14 fresaka, op. T. V.). Kljaković i ja radili smo badava, dapače i dali najveći prilog za samo zidanje. Sve u svemu, čin pijeteta prema svojim predima, jed-na skromna seljačka i umjetnička molitva na grobu svojih predaka. Međutim, sudbina te crkve bila je da su je četnici razbili, a s njome i Krista, isto tako i Gospu i Kljakovićeve fre-ske, koje su prikazivale saborvanje kralja Zvonimira na istome mjestu prije 900 godina. Sama crkva kao građevina bila je jako oštećena. Kako se je to odigralo, pitajte popa Đujića, vojvodu od Dinare (Duca di Dinara) koji je tamo vojvodovao. Bio sam izviješten da su vojvodini perjanici s odbijenom glavom maloga Isusa bacali 'junačkog kamena s ramena'. Interesantno je, g. Pribičeviću, kod toga i to da se to odigralo u isto vrije-me kada su ustaše mene i Kljakovića držali u tamnici u Zagrebu a Talijani rušili kip Grgura Ninskog u Splitu. Kakav bi Vi sud dali, gosp. Pribiče-viću? Možda su opet bili krivi Hrvati i samo oni, jer kako se mi u svojoj Dalmaciji usuđujemo biti Hrvati i sjećati se svoje prošlosti. Logična je za takvu drskost kazna kada neće da priznaju da je to mala Srbija uklju-čena u veliku, da je onda uzmu Ta-lijani u suglasju sa Srbima četnicima, je l' te? Ne, g. Pri-bičeviću, ja ne očekujem da će dati takav sud, nego da ćete se stidjeti takvog srbovanja!«

Ante Starčević bez bizantske škole

»Usprkos tomu što se je ovaj razgovor odužio i da mu sadržaj pripada prošlosti, ja ću još reći dvije-tri riječi u vezi s Vašom osudom o pojavi i ličnosti Ante Starčevića, ličnosti koja igra tako veoma važnu ulogu u fan-taziji Srba u prosuđivanju Hrvata, a možda i fantaziji nekih Hrvata. Što se tiče Ante Starčevića, ja ga iako ne nazivam blagopokojnim, njega se ni-jedan Hrvat ne stidi, ni prije ni poslije pojave ustaša, pa i oni, ukoliko ih još ima, koji su pristaše neke zajednice sa Srbima. Naprotiv, svi u njemu gledaju željezan, neustrašiv i nesebičan karakter, iskrena rodoljuba, recimo otvoreno: svoga naroda predstavnika koji se borio za svoje i ne traži tuđe. Kao političaru falila mu je bizantska škola jer je svakome govorio istinu: popu pop, bobu bob!...«

NASTAVLJA SE

● Ostaci Meštrovićeva kipa Bogorodice s djetetom Isusom iz crkvice na Kosovu kod Knina, koju su četnici popa Đujića demolirali, a s odbijenom Isusovom glavom bacali su »kame-na s ramena«

KATOLIČKI OBLIKOVATELJI KULTURE

Antun Mahnić - »hrvatska duša po naravi kršćanska«

Dr. Vladimir Lončarević

Treba li označiti osobu koja je u prvim desetljećima 20. st. najviše pridonijela organiziranju hrvatskih katolika u društvenom i kulturnom životu, onda je to nedvojbe-no krčki biskup dr. Antun Mahnić.

Rodio se 14. rujna 1850. u Kob-dilju u Sloveniji. Iz biografskih podataka može se izdvojiti da je za svećenika zaređen 1874, a od 1875. dvadeset godina obavlja raz-ne službe u Nadbiskupijskom sjemeništu u Gorici. Na Bečkom sveučilištu 1881. postiže doktorat iz teologije. Objavljuje članke u raznim tiskovinama, a 1888. za-počinje izdavati časopis »Rimski katolik«, kojem je urednik, izda-vač i vlasnik. Utjecaj časopisa očito nije bio neznatan jer su austrijske liberalne vlasti zabranile »Rimski katolik« u školama u Sloveniji. Da bi ga udaljile iz Slovenije, vlasti su ga 1896. »progurale« za bisku-pa u Krku. Bio je to velik gubitak za Slovence, ali golem dobitak za Hrvate. Voden geslom »ne mogu bez tiskare«, i tu već 1899. osni-va tiskaru »Kurykta« te pokreće dvotjednik »Pučki prijatelj«. God. 1902. osniva u Krku Staroslaven-sku akademiju i pokreće list hr-vatsko-slovenskih svećenika klan-jalaca »Sanctissima Eucharistia« (poslije »Svećenička zajednica«), a 1903. reviju »Hrvatsku stražu«, prvi hrvatski filozofijski časopis (!), te u Beču preko svećenika Iva-na Butkovića osniva prvo hrvat-sko katoličko akademsko društvo »Hrvatska«, da bi zatim povukao krunski potez: osniva časopis mla-dih »Luč« 1905. u Beču te podupire osnutak HKAD-a »Domagoj« 1906. u Zagrebu.

Mahnić je tijekom cijeloga ži-vota bio odlučan protivnik libe-ralizma, koji se nametnuo kroz književnost, tisak i filozofiju. »Li-beralizam je«, piše Mahnić, »oteo javni život Kristu i Crkvi, progla-sivši vjeru privatnom stvari. Poje-dinac može za se vjerovati i Bogu se moliti, dok država, znanost, umjetnost, zakonodavstvo, jav-na nastava i škola ne priznaju nad sobom ni Boga ni Krista, niti se pokoravaju ičijem višem zakonu«. Protivnik je i »amateur-kršćan-stva« - prigodnog, djelomičnog i površnog kršćanstva, kojim se i katolici daju »opsjeniti i zavarava-ti«. Seizmografski očitavši tadaš-nje idejno-duhovne potrebe, želio je preko »Hrvatske straže« zaoštri-ti idejnu borbu s liberalizmom te uopće razbistriti ideje i pojmove, a osnutkom katoličkih akadem-

skih društava i »Luč« on je »geni-jalno intuirao da preporod hrvat-skog javnog života u katoličkom duhu mogu povesti novi, mladi ljudi, radikalci i entuzijasti, neop-terećeni grijesima prošlosti« (Luka Perinić). Od inteligencije i katolič-kih laika traži temeljitu izobrazbu, osobito filozofijsku, sakramentalni i asketski život, da bi tako izgrađena katolička inteligencija stala na čelo borbe za pobjedu kršćanskih načela u javnom životu. Uopće, »kao nitko dotad, uočio je važnost laičke in-teligencije za duhovni preporod naroda. U tom smislu on je zapra-vo pokušao ostvariti ono što je već prvi hrvatski katolički kongres u Zagrebu proklamirao« (dr. Stani-slav Vitković). I ne samo pokušao nego i uspio!

God. 1908. pokreće u Senju osnutak znanstveno-enciklope-dijskog »Leonova društva«, a u Za-grebu »Pijeva društva«, za promi-canje katoličkog tiska. Sljedećih godina sudjeluje na svim većim skupovima katolika, uz ostalo 1913. kao suutemeljitelj Hrvatskog ka-toličkog seniorata - vrhovnog tijela Hrvatskoga katoličkog pokreta. Taj pokret bio je izvorna hrvatska preobrazbena i demokratski orga-nizirana reevangelizacijska akcija u kulturnom, političkom i soci-jalnom životu. Susljedno, Mahnić je, držeći da je kršćanski preporod javnoga života u prvom redu posao katoličkog laikata pod vrhovnim nadzorom Crkve, na svoj način anticipirao ideju Katoličke akcije Pija XI. i njegovu encikliku »Ubi ar-cano Dei«.

Govoreći za sebe da se rodio kao Slovenac a da će umrijeti kao Hrvat, Mahnić je bez sumnje bio »politički Hrvat«, gajeći, kao mno-gi tada, simpatije prema jugosla-venskoj ideji, što zbog uvjerenja da će to pomoći obrani hrvatskih krajeva od talijanskih pretenzija, što zbog svoga nastojanja za kršćanskim jedinstvom, pri čemu bi katolicizam bio motor kršćansko-ga preporoda slavenskih naroda.

Intelektualnom vokacijom filo-zof neoskolastičke škole, po-svetio se posebice etičkoj prosud-bi moderne književnosti. »Zdrava se estetika mora slagat s etikom« i »Nije lijepo što nije moralno i isti-nito« - bila su polazišta njegovih kritičkih nazora. Zato je, nasuprot svom uvjerenju »anima Croata naturaliter christiana« (hrvatska duša po naravi kršćanska), modernizam vidio kao dekadentni »tuđinski import«, koji valja suzbiti hrvat-skom katoličkom kulturom.

Nakon završetka rata 1918. Ta-lijani ga na prijevazu odvođe u za-točeništvo u Italiju. Oslobođen na izravnu intervenciju Benedikta XV, teško bolestan stiže u Zagreb, gdje umire 14. prosinca 1920. Pokopan je u crkvi sv. Franje Ksa-verskog, da bi 2002. njegovo tijelo bilo preneseno u krčku katedralu. »Opravdano ga možemo smatra-ti jednim od najvećih likova no-vije povijesti Crkve u hrvatskom narodu« (S. Vitković). Mahnić je, može se reći, na svoj način bio »apsolutni katolik«. Apologetič-ka i beskompromisno polemička narav njegove misli izraz je prije svega dubokog osjećaja za lučenje duhova i shvaćanja da je katoli-ciizam najdosljedniji izraz Božje objave. U tome smislu Mahnićeva ustrajnost i dosljednost svjedoče-nja vjere bez sumnje imaju značaj svetosti. ■

ZABRANJENI POSLIJERATNI TEKST KIPARA IVANA MEŠTROVIĆA (3)

»Takvi su postupci stvarali ustaše, a ne Ante Starčević«

Objavljujemo skraćeni Meštrovićev dopis Adamu Pribičeviću povodom »Memoranduma o zločinima genocida počinjenih protiv srpskog naroda od strane Vlade Nezavisne Države Hrvatske tijekom Drugoga svjetskog rata«, koji je listopada 1950. poslao UN-u i koji vrvi generalizirajućim protuhrvatskim i protukatoličkim optužbama.

Tomislav Vuković

— »Tko Starčevića izbliže analizira, otkrit će kao pok. Jovan Skrelić da on Srbe kao narod nije mrzio, dapače ih je držao identičnim sa Hrvatima. On nije trpio izvjestan sloj ljudi, koji su se u srodstvo uvukli i te je ironično nazvao 'slavosrbi'. Njegova 'za sjekiru zreli' nije imalo značenje koje Vi pripisujete, nego je to narodni izraz za suho drvo, kao ono u evanđelju za suhu smokvu, jer je očito mislio da su takva čeljad korov, pa ma u kojem se taboru nalazila. Vi poznajete ono političko razdoblje i držanje Srba u Hrvatskoj, za borbu Hrvata s Peštom. Držanje, koje je i Vaš brat Svetozar osudio i prišao Hrvatima u njihovoj borbi za zajedničku domovinu. Svetozarovo držanje tada, kao ni ono pod kraj njegova života, pa ma kakvih grešaka u međuvremenu počinio, neće ni jedan trijezan Hrvat zaboraviti. Ja Vas neću gosp. Pribičeviću miriti sa Starčevićem, ne samo da ne bih uspio, nego i zato što ne dijelim Vaše mišljenje, da je Starčevićeva koncepcija o Hrvatskoj nelogična i a priori neostvariva, jer na kraju krajeva, kada Srbi mogu i trebaju imati svoju državu, a koju žele, zašto Hrvati ne bi mogli i smjeli imati svoju, ako je žele, a oni to hoće? Ako bi to Srbi, koji žive u Hrvatskoj po svaku cijenu, u svakom slučaju i u svakoj prilici ometali, onda je razumljivo, da se Hrvati ne bi mogli s njima slagati. Razumljivo je s druge strane, da Srbi ne bi mogli biti ni za kakvu Hrvatsku, ako bi se s njima postupalo kao za vrijeme ustaša.«

Zadovoljstvo beogradskih generala

»Vratimo se na Starčevića i starčevićanstvo u kome su istina svi Hrvati njegova vremena, jer im je razbudio samosvijest i volju i želju da vladaju sami sa sobom. To je bilo u duši kod svih političkih ljudi, makar Starčevićevoj stranci ne pripadali, kao npr. kod Stjepana Radića i njegove stranke od kada je ona osnovana pa do danas. Starčevićevom programu dodan je još samo Radićev program. Da nije bilo Starčevića ne bi se nikada Hrvati upustili u avanturu da ruše Habsburšku monarhiju i da idu sa Srbijom čim je ona došla u sukob s monarhijom. Rački i Strossmayer su mogli tražiti formu za suradnju i eventualno jedinstvo južnih Slavena i na to pripravljati duhove, ali je to u njihovim glavama bilo zamišljeno, da će se ostvariti, da tako kažem, nekim legalnim putem u monarhiji, uvidavnošću cara ili izvan nje silom nekih događaja. Samo onaj duh koji je uštrcao ili probudio Starčević, mogao je pokrenuti Hrvate da otvoreno idu protiv cara, Beča i Pešte. On im je dao svijest da su narod i nacija, pa ma koliki bili brojem i da su država, pa ma kolika bila i pa ma koliko joj bio okrnjen suverenitet, na koji ona i njezin narod imaju pravo, da ga vrše u potpunom opsegu. Eto, to je gosp. Pribičeviću 'Hrvatsko državno pravo' za koga je on tek digao

● Dr. Ante Starčević, kojega se naziva »ocem domovine«, zbog beskompromisnog zastupanja ideje da Hrvati imaju pravo na vlastitu državu, bio je »trn u očima« velikom broju srpskih političara, pa i Adamu Pribičeviću

prašinu, a za koje ima za sobom, kako i samo znate, tradiciju od tisuću godina, koja nikada u narodu nije obamrla i u skladu je s narodnom voljom. I Supilo i Trumbić i svi jači hrvatski ljudi njihove generacije bili su starčevićanci. Mi mlađi u svojim ranijim godinama isto. Ti gojenci tog zloglasnog Starčevića otišli su uoči prvoga svjetskog rata u emigraciju, počeli otvoreno surađivati sa Srbijom i svim protivnicima Cezara i monarhije i stvorili Jugoslavenski odbor, propovijedali Jugoslaviju i konačno je stvorili. Da Jugoslavija, koju su oni postigli i ostvarili nije bila Jugoslavija njihova

Kada Srbi mogu i trebaju imati svoju državu, a koju žele, zašto Hrvati ne bi mogli i smjeli imati svoju, ako je žele, a oni to hoće? Ako bi to Srbi, koji žive u Hrvatskoj po svaku cijenu, u svakom slučaju i u svakoj prilici ometali, onda je razumljivo, da se Hrvati ne bi mogli s njima slagati.«

vih želja, nisu oni krivi. Bila je to Jugoslavija na žalost po imenu, po priznanju Vašeg brata Svetozara, koji je umro u emigraciji zato što je ta država bila onakva kakvu on nije htio. Da li su Hrvati za to krivi? Je li pred njima Svetozar pobjegao u inozemstvo? Vi se sjećate što se dogodilo hrvatskim narodnim poslanicima, kada su Radić i Svetozar napravili koaliciju i pošli u skupštinu da pokušaju da se na parlamentaran način bore, da se ostvari pravedna zajednica jugoslavenskih naroda, a u prvome redu Hrvata i Srba na čijoj je slozi ona mogla počivati, a na neslozi je pala. Meci najmljenog Puniše Račića ubili su ideju jugoslavensku zauvijek, a Vi ćete sigurno znati i to s kakvim su zadovoljstvom beogradski generali primili vijest o umorstvu Radića.«

»Eto, to je odgojilo Poglavnika!«

»Vi se sjećate da je grupica hrvatskih narodnih poslanika starčevića-

naca uoči donošenja Ustava tražila onakvo državno uređenje, kakvo su kasnije tražili Radić i Vaš brat. Nitko ih nije htio slušati. Takvi su postupci stvarali ustaše a ne Ante Starčević. Sačuvano je pismo Mile Starčevića, sinovca Antina i predsjednika njegove stranke, koje je pisao iz bolnice iz Zagreba predsjedniku Jugoslavenskog odbora kao odgovor, da i on gleda da pobjegne i da se nama pridruži. To pismo je glasilo: Žao mi je da mi zdravlje priječi da pokušam doći do Vas. Odo-bravam i slažem se s Vašim radom. Naše je mjesto uz Srbiju i s njom. Ja mislim da je Mile Starčević bolje znao unutarnje raspoloženje i nakane svoga strica, nego Vi i drugi Srbi iz Korduna ili odakle bilo. Istina je, i to treba podvući, da je Mile napisao 'uz Srbiju' a ne 'u Srbiju' ili 'pod Srbijom', kako se to u praksi dogodilo. Eto, to je odgojilo Poglavnika, a ne Ante Starčević.«

Bez pomirenja ne možemo živjeti!

»Sve ovo što rekoh nema svrhe ni da tuži tužitelja, ni da brani tužene, nego sam da Vas potaknem da promislite, je li pametno da ostanete takvi kavi ste i kuda to vodi i što nam na tom putu može do posljednjak biti? Kako čovjeku pojedincu nije ništa teže postići nego unutarnje preobraćenje, postati drukčiji nego što je ranije bio, tako ni narodu kao zaokruženoj cjelini nije ništa teže, nego se preobratiti, ostre si svojih navika i utvara. Ni čovjeku kao skupini nema duhovna uspona ako se nije kadar ponovno roditi, doživjeti duhovnu metamorfozu. Sve ostane na istom, zakrčljia i izumire. Krist kaže: 'Tko se na novo rodi!' Zato kao pojedincima, tako i narodima, koji su kadri da se preobrazu oprošteni su svi raniji grijesi zablude već s time, što su bili kadri da se preporode, u kojima je umro raniji čovjek i rodio se ponovno novi i bolji. To novo rađanje znači biti postati nešto drugo nego što je to bilo i kročiti s pravom i istinskim Ja... Međutim, ni Pavao ako se duševno preobrazio i pošao novim putem nije prestao biti Židov i zadržao je tradicije svoga naroda i nauke svojih predaka i njihovih proroka, ali je razumio učiteljeve riječi: 'Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe' i 'Ne čini drugome, što ne želiš da tebi učini'. Bog zna nije li tinjao u podsvijesti mnogih Srba i Hrvata, koji su se među sobom progonili, mnogih četnika, ustaša i komunističkih žižak za praštanje,

u njihovih proroka, ali je razumio učiteljeve riječi: 'Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe' i 'Ne čini drugome, što ne želiš da tebi učini'. Bog zna nije li tinjao u podsvijesti mnogih Srba i Hrvata, koji su se među sobom progonili, mnogih četnika, ustaša i komunističkih žižak za praštanje, pomirenje i preobraženja. Vjerojatno jest!... Mi se nadamo da ima dosta takovih u kojima tinja proces za preobraženje, pa je dužnost svih onih u čijim srcima se mržnja nije udomila, da ne puštaju da se taj proces ometa daljnjim sisanjem mržnje. Srce ne vrijeđi bez pameti, a ni pamet bez srca. Tek udruženi pamet i srce mogu biti vodiči pojedincu i narodu. Ne smije se srce upotrebljavati za bezumne čine, ni pamet za laž i podvalu. Bez pomirenja ne možemo živjeti zajedno, nu, ne možemo se bez pomirenja ni rastati.

Međutim, pomirenje mora pretihoditi praštanju, a praštanju savjesno ispitivanje rođenih grijeha. A onda, ako ne možemo zajedno, onda svaki svojim putem, svaki u svoju kolibu, bolje će nam biti i tako, nego da rušimo jedan drugoga, a na zajedničko ruglo i zajedničku sramotu.«

SVRŠETAK

KATOLIČKI OBLIKOVATELJI KULTURE

Đuro Arnold - mislilac uzvišenoga

Dr. Vladimir Lončarević

Pjesnik, filozof i pedagog dr. Đuro Arnold pripada onim hrvatskim velikanima koji su i danas nepravedno podcijenjeni i marginalizirani.

Rođen je u Ivancu 1853., gdje je 23. ožujka kršten kao devetnaesto (!) od dvadeset četvero djece svojih roditelja. Završivši gimnaziju u Zagrebu 1873., služi kao »jednogodišnji dobrovoljac« u vojsci, a zatim se s prvim naraštajem studenata upisuje na obnovljeno zagrebačko sveučilište. Disertacijom »Etika i poviest« postaje 1880. prvi doktor filozofije promoviran u Zagrebu. Nakon stručnog usavršavanja u Göttingenu, Berlinu i Parizu, radi kao gimnazijski profesor 1882. - 1994., kada je imenovan prvim profesorom pedagogije na sveučilištu. Kao pedagog protivio se tome da »uzgoj u našim školama, povadajući se za tuđinom, kultivira samo razum, a u velike zanemaruje čuvstvo i volju, na kojima značaj počiva.« Godine 1899. postaje redoviti član tadašnjeg JAZU-a, a akademskoj godini 1899./1900. obnaša rektorsku čast. Osnivač je Odsjeka za pedagogiju na Filozofskom fakultetu, na kojemu je i dekan 1913. Kao istaknuti kulturni radnik, neko vrijeme urednik je lista Vijenac, a od 1902. do 1909. predsjednik je Matice hrvatske, zauzimajući se, uz ostalo, za izradu »Hrvatske enciklopedije«. God. 1913. sa skupinom katolički usmjerenih književnika osniva Kolo hrvatskih književnika, kojemu je prvi predsjednik. I sam je pisao poeziju, koju sabire u pet zbirki objavljenih između 1899. i 1935. U pjesništvu je tradicionalist u temama i izrazu, ograničivši se na domoljubna, ljubavna i religiozna čuvstva.

U godinama književničke polemike između »starih« i »mladih« (1898. - 1909.), filozofijski je produbljeno branio jedinstvo istine, dobrote i ljepote. Osobito su čuveni njegovi govori što ih je držao kao Matičin predsjednik (zainteresirani neka uzmu knjigu »Vjera, filozofija i umjetnost«, GK, 2007., prir. dr. D. Miščin). Branio je umjetničku slobodu i nadahnuće, ali ne i »tvo-revine koje možda imadu za podlogu nečudorednu misao o sebi, ili koje grijeh poželjnijim prikazuju... Bez čudorednosti gine svako ljudsko dostojanstvo da ustupi mjesto zvjerstvu, a što se s čudoredem kosi, ne može se militi ni duhu, jer se i s njime kosi. Uzme li se k tomu da čudoreda nema bez vjere, jer je duh čudoreda ujedno i duh božanstva - onda je jamačno razumljivo zašto ne može i ne smije biti ni naroda ni narodne literature bez vjere i bez čudoreda. (...) Navlastito su maleni narodi trajno u pogibli da najedared budu spriječeni u razvoju i uzgoju svojih bogodanih osebina. Hoće li taki narodi da se dušmanskim - da ne kažem zločinačkim - namjerama većih naroda odvajaju, treba im očito posebne snage kojom će zakrljivati kulturnu baštinu pređa i osebno biće svoje. Takva se snaga stječe doista u prvom redu općom naobrazbom koja ide tako za duševnim kao i materijalnim blagostanjem naroda; ali kolikagod ona bila, neprijateljskim će pohotama biti dorasla samo uz uvjet: bude li ujedinjena i složna.«

Tim »svojim umnim govorima vodio je borbu protiv poplave novih nekršćanskih struja u filozofiji i opće u čitavoj kulturi, a napose u književnom stvaranju« (Petar Grgec). Zbog takvih je stajališta bio od modernista žestoko napadan i etiketiran, ali bez naročite filozofijske argumentacije.

Sve uža specijalizacija u prirodnom znanostima, smatrao je, nameće gubitak općeg pregleda bitnih znanja. Branio je metafiziku i vjeru protiv znanstvenog skepticizma, socijalnog egoizma i moralnog nihilizma, koji su ovladali modernim dobom. »Ako je sve u svijetu samo tvar i sila, a Boga i duše, i slobode volje nema - onda nema ni vjere ni čudoreda. A nema li vjere ni čudoreda, onda motivom mišljenja postaje zvjerski egoizam, koji život nužno rastvara, jer ga čini ropski podlim i prostim.« Drugim riječima, bitka za Boga ujedno je bitka za čovjeka. Bog dokazuje čovjeka, a ne čovjek Boga, lucidno sažima u čuvenom spisu »Zadnja bića«. Misao o Bogu najuzvišenija je ljudska misao, a vjera u Boga vrhovno je uporište čovjeka i osnovni princip sklada u njegovim duhovnim funkcijama. To razrađuje u raspravi »Psihologija bez duše«, gdje se suprotstavlja smjerovima psihologije koji proučavaju samo pojave u svijesti, a zanemaruju dušu, koja »stvara tijelo«, po čemu je preteča suvremene hagioterapije.

Volio je narod i radio za narod. Treba, zahtijevao je, uspostaviti u javnom životu »hrvatski narodni princip«. »Ne preostaje dakle nego da na svim područjima izlučujemo tuđe, čuvamo i usavršujemo svoje i uzgajamo muževnu samostalnost u pravcu narodnoga osjećanja.« »Trgnimo se iz pandža sebičnosti, mržnje i jala ... koje nas čine apatičnima«, govorio je, »samo ljubav prema narodu može nad nama razapeti čarobnu dugu sreće i zadovoljstva.«

Kad je umro, 22. veljače 1941. u Zagrebu, uoči rata i narodnih tragedija, s poštovanjem ga je ispratio sav hrvatski kulturni svijet. Spomenuta knjiga svjedoči da se, na sreću, budi zanimanje za tog »metafizičara s 'kršćanskim programom'« (dr. Daniel Miščin). Estetičar Zlatko Posavac smatra da je Arnold »u mnogočem unaprijedio tj. osuvremenio duhovni život Hrvatske«, a filozof Damir Barbarić drži da je Arnoldov spis »Zadnja bića« »jedan od filozofijskih najdubljih, misaono najdorađenijih i stajalištem najuzvišenijih tekstova cjelokupne povijesti hrvatske filozofije.«